

# Lackó Miklós: Válságok és választások

Lackó Miklós egy-egy nagyobb tanulmánya már a folyóiratközléskor izgalmas szellemi eseménynek számított; a memoárt író költő-esszéista éppúgy szükségesnek tartotta, hogy hivatkozzék rá, mint a hazai vagy nyugat-európai magyar irodalom-történész, s nyilván a történelemtudománynak is érdekelnie kellett az új, merész szempontokban testet öltő kihívást. Ritka és megbecsülendő erény az egyetlen diszciplínába zárkozó szakosodás korában, ha valaki ilyen biztonsággal közlekedik történelem és irodalom határzónájában. Így elsőként inkább konkrét eredményei keltek figyelmet, amelyek e kettős érdeklődéssel-kötődéssel kapcsolatosak, a kötet szerkesztés jóvoltából azonban írásainak mélyebb, közös alap gondolata, egy előítéletektől és szépítő szándékoktól mentes, valóban tudományos műtszemlélet kialakítására tett javaslata is szembeszökővé vált.

Tanulmányai az 1920-as, 30-as évek fordulója és a következő évtized problematikájával foglalkoznak, „az akkor lezajlott ideológiai-politikai átalakulást kísérik több szálon nyomon”. Lackó abból indul ki, hogy a gazdasági krízis Európa-szerte az ökonomiai szférán messze túlterjedő, a társadalmi struktúra, a politikai gondolkodás, a szellemi és a mindennapi élet tartományát is bekebelező válságkorszakot idézett elő, s ez olyan agresszivitással kényszerítette rá új kérdéseit irányzatokra és egyénekre, hogy a választás kikerülhetetlen, elodázhatatlan lett. Hogyan állt helyt, mire voksolt, melyik alternatíva mellett döntött a magyar értelmiség, milyen viszonyban álltak egymással és a kor fő kérdéseivel a reprezentatív ideológiák? Hogy e kérdésekre választ adhasson, a válság szó hasadásra, bomlásra utaló etimológiai jelentésével összhangban végiggondolja és kifejti az osztódásnak azt a láncreakcióját, amely a harmincas évek magyar szellemi életének a konszolidációs időszakától merőben eltérő jellegzetességeit kialakította. Kimutatja, hogyan önállósodtak „az ellenforradalmi gondolatrendszer különböző összetevői, belső irányzatai”, az „úri” és az „ellenzéki” fasizmus, az eredetileg a középosztály új ideológiai tudatát megalapozó antiliberális újkonzervativizmus és az „arisztokrata és nagypolgári bázisú autoritatikus konzervativizmus” (melyeknek ellentétei a Bethlen-korszakban valamiféle „szintézisben” látszottak feloldódni), hogyan vesztett jelentőségéből és maradt utánpótlás nélkül a mégiscsak számottevő hagyományra visszatekintő liberális, demokrata, polgári radikális gondolat, míg az új ellenzéki irányzatok, közülük is főként a kisgazdamozgalom — „egy még jelentős szerepre hivatott sajátos polgári-paraszti *gyűjtőpárt*” kialakításával — merészen emelkedő pályán indult el. A leggondosabb, legárnyaltabb, s alighanem mégis a legtöbb vitát gerjesztő tanulmányok azonban a népi írók mozgalma és a marxista tábor belső és egymás közötti kontroverziáit tárják föl. A *nemzedéki tömörülésről és a szakadásról* című írás a Nyugat második nemzedéke útjáról és a népi mozgalom kezdetének datálásáról szóló vitákhoz csatlakozva a mozgalom előretörését, népiesség és urbanitás meghasonlását főként a szocialista baloldal válságával magyarázza, *Az Új Szellemi Front történetéhez* annak a kudarcral végződő politikai kísérletnek a tényszerű és szellemi körülményeit vizsgálja, amelynek során a népi írók a halaszthatatlannak érzett változtatás lázában még a Gömbös-kormányban is reformhajlandóságot szerettek volna kitapintani. E fejezetekben Lackó kritikájának két fő célpontja van: részint belső ellentmondásokat vesz észre a népi ideológiában (Németh László racionalizmust-irracionalizmust egyeztető, „szellemi egyensúlyért” folytatott küzdelmét „tragikus ütemvesztésnek” nevezi, Illyés ideológiai szerepét, a nemzeti gondolat és a baloldali eszmerendszer közötti hidépítést progresszív célja és hatása ellenére kétélű, „a nemzeti-nacionalista eszme egyéb árnyalataival is” érintkező mítoszteremtésnek látja), részint pedig a politikai realitásérzék hiányát, utópizmust, illuzionizmust vet a népiek szemére (főként saját szerepük és esélyeik túlértékelését a rendszer fellazulásában). A Lukács Györgyről és Révai Józsefről írott tanulmányok e jelentős gondolkodók példáján

illusztrálják a marxista munkásmozgalom útját választó értelmiség nem kevésbé gyötrelmes dilemmáit. Azokat a roppant izgalmas morális kérdéseket is érintve, amelyeket az egykori Landler-frakció tagjainak önkritikája, taktikai kompromisszumból vállalt visszakoázása vet föl, mind *A Blum-tézisek*, mind a *Révai-problémák* című dolgozat a marxista igényű gondolkodásnak olyan fázisát tükrözi, amikor a lényegre törő, mélyre hatoló észrevételek még nem állhattak össze egységes rendszerré; Lukácsnak a közvetlen demokrácia vágyképét őrző és a kapitalizmus későbbi manipulatív szakaszát éleselméjűen előrevetítő gondolatai például maguk is szektáriánus vonásokkal párosultak s politikai helyzetmegítélése irreálisabb volt a Kun Béla-féle „konzervatív baloldaliság” irányzatáénál is. Ami Révait illeti, róla szóló, hosszabb időszakot áttekintő, a bonyolult probléma sokféle elágazására kitérő írásában Lackó elsősorban a népfrontgondolat kibontakozásának nehéz, ellentmondásokban bővelkedő folyamatát ábrázolja. „Révai viszonylag korán felismerte a nemzeti kérdés nagy jelentőségét (annak főleg külső, függetlenségi oldalát). (...) A nemzeti gondolat ilyen értelmű adaptációja azonban (...) egymaga közvetlenül nem követelt szakítást a szektás forradalomkoncepcióval — lazította ugyan, de meg is fért, sőt egybe is ötvöződhetett vele, belé is épülhetett”. Lackó felfogása szerint a kommunista mozgalom népfronthoz való viszonyának igazi kulcskérdése a többi szocialista és demokratikus irányzat értékelése volt, s e tekintetben Révai sokáig kitartott elutasító, elzárkózó álláspontja mellett; „a demokratikus hagyományok leszűkítése” azután természetszerűleg a nemzeti kérdés megítélésében is torzításokhoz vezetett.

A kritikai ítékezés hűvös tárgyilagosságát — melyet a még szinopszisszerű teljességre sem vállalkozó summázásunk talán a kelleténél jobban is kiemelt — az egykori döntések nehézségét átérző, az intuitív belehelyezkedésre is képes kutató szellem érdekeltisége ellenpontozza a kötetben. A leírt szavak mögött Lackó az embert keresi, a szellemi megnyilvánulások „központi magva”, „rejtett, félig tudatos, többnyire a személyes-lírai szférával kapcsolatban álló alapeszméje” is érdekli; az irányzati közösség nála nem oldja föl az egyéni nézetek tartalmi és a jellemek vagy intellektusok minőségi különbségeit. Finoman differenciálódó értékadata nemcsak Németh László, Illyés, Lukács vagy Révai szellemi és emberi rangjára mutatja ki (akár netalán tévedéseik elemzésében), hanem olyan, a konzervatív vagy jobboldali gondolatokkal érintkező ideológusok attitűdjében is észreveszi a relatív értéket, mint Szekfű Gyula, Weis István, Pethő Sándor és a német fasizmus elleni küzdelemben példaképpé és „hősi áldozattá” magasodó Bajcsy-Zsilinszky Endre. Másrészt a bíráló objektivitás mögött tárgyi fedezet, esetenként filológiai aprómunkával megszerzett bizonyosság rejlik. Az Új Szellemi Front történetének gondos rekonstrukciójában, Révai Szabó Ervin-tanulmánya szövegkritikájában (az 1931-es és 1946-os szöveg eltéréseinek szembesítésében és elemzésében), Lukács — marxista fejlődéséről szóló — kései önreflexiójának és 1928-ban írott téziseinek összevetésében például a részben vagy radikálisan új értékelést az eddig ismert dokumentumok kiegészítése, kritikai megrostálása előzi meg, melyet a leleményes metodika jóvoltából a laikus olvasó is belülről, mintegy a tudományos nyomozás önkéntes résztvevőjeként követhet. Ha pedig egyik vagy másik irányzat — például a korabeli marxizmus vagy a népi mozgalom — szemszögéből „sokallaná” valaki a szerző ideológiakritikáját, könnyű érveket találni amellett, hogy Lackó minden gondolatrendszert egyforma szigorral, helyesebben: egyazon pártatlansággal szemlél és íté meg. Hiszen nem önkényes elmekonstrukciókat, hanem „reálisan fölmerülő kiutakat” vizsgál, amelyeket — akár milyen szabadnak hitték választásukat a kor ideológusai — „a régiók és országok külső-belső körülményei, a társadalmi erők történetileg kialakult ideológiai áramlatai és lehetőségei” determináltak. A szemléletéből következő módszert talán nem is összehasonlítónak kellene nevezni (kivéve *A fasizmus Kelet-Európában* című nemzetközi fasizmustipológiai és -komparatistikai kísérletet), hanem totális áttekintésnek: az egész szellemi spektrum szem előtt tartásával vonja meg a különböző eszmerendszerek mérlegét, akár expressis verbis fejt ki, akár a kontextus, a különböző írások összefüggés-hálózata révén sugallja a hasonlóságokat és ellentéteket. A köz-

vetlen egybevetésre hálás példákat kínálnak az Új Szellemi Front sodrában keletkezett publicisztikai írások párhuzamos elemzése, vagy a Kun Béla, Lukács és Révai álláspontját összehasonlító passzusok, mégis a rejtettebb analógiák egyikére térünk ki valamivel bővebben, olyanra, amely a szerző mélyebb intencióját, a tárgy feldolgozásán túllépő, általánosabb történelmi szemléletalakító törekvését is megvilágíthatja.

A kötet majd minden írásában, a feldolgozott ideológiák majd mindegyikének bírálatában előkerül a historizálás problémaköre. Népi és marxista, haladó és maradi szellemű eszmefuttatásokban egyaránt visszatérő közös jellegzetesség a történelmi érvelés, a múltra hivatkozó programalkotás, a jelent-jövőt illető politikai elképzelések históriai kontextusba öltöztetése. Illyés gondolata: „a baloldaliság mint nemzeti vonás” mítosza egy „többé-kevésbé találó történelmi analógiára” épül, de hogy hatásvárossá lehessen, egyszerűsíteni kellett a múltat, „az óriási hagyományokkal rendelkező függetlenségi nacionalizmust, amelyből a baloldal (de a szélsőjobb) felé is vezetett út, baloldalivá kellett alakítani, a baloldalisághoz sorolva minden ellenzékiiséget, minden tiltakozó hevet”. Meghökkenő, távoli rímként utal vissza erre a megállapításra a Révai-fejezet centrális gondolata: egyik korszakában Révai is úgy állítja be, „...mintha a magyar történelemnek csak egy progresszív-haladó vonulata volna. Háttérbe szorítja a múlt retrográd hagyományainak súlyát, s ami még fontosabb, nem emeli ki azt a történelmi tényt, hogy ennek a múltnak a függetlenségi és demokratikus irányzatai távolról sem haladtak mindig kéz a kézben...”. De érzi a „történetesítés” kényszerét a retrográd és alacsony színvonalú szélsőjobb oldali publicisztika („a történelmi érvelést Magyarországon még a fasiszta ideológia sem kerülhette meg”) és a konzervatívizmus is, elég itt Pethő Sándor Deák-kultuszára és a „közjogi historizálás fegyvertárából” merített argumentációjára, vagy Szekfű Gyula előbb Széchenyit és a barokkot, később a centralistákat eszményképül vállaló gondolatmenetére hivatkozni. Lackó persze nem véti el a különbséget haladó és reakciós célzatú historizálás között, tudja, hogy még a tudományosan igazolhatatlan módszereknek is lehet olykor „politikai-taktikai” indokoltságuk — mégis, a múltnak aktuális ideológiai szükségletekhez idomításában a magyar történelmi tudat veszélyes hajlandóságát ismeri föl, rá akar ébreszteni azokra az összefüggésekre, amelyek a historizálással együttjáró egyszerűsítés (a koncepcióba nem illő tények elhalványítása vagy elhagyása, a konkrét elemzést korok fölötti egyezések kimutatásával helyettesítő mitizálás) és a voluntarista politika, a manipulatív közvélemény-irányítás között keletkezhetnek. Ezért követel szakítást — „legalábbis a tudomány területén” — a historizálásnak nemcsak szélsőséges, dogmatikus túlhajtásával, „de egész módszertani rendszerével is, helyreállítva a múlt dialektikus szemléletét”. A demokratikus és a nemzeti függetlenségi hagyományok árnyalt, pontos, az egykori ellentétek mesterséges utólagos feloldásától vagy elsimításától óvakodó ábrázolásának és értékelésének posztulátuma logikusan következik e konzekvensen végiggondolt és indokolt pátozzsal meghirdetett historizálásellenes programból.

Lackó mégsem pusztán a kötelező tudományos szerénység jegyében emlegeti a kötetével kapcsolatos historiográfiai, módszertani nehézségeket s kezeli tanulmányait „egy majdan megírandó összefoglaló munka részeként vagy talán csak előmunkálatként”. A választott szemlélet korlátain tűnődve okkal írja: az ideológiai-politikai megközelítés „... pozitív módon képes ábrázolni a társadalmi alapok és a kulturális élet mély összefüggéseit, de gyakran csak azon az áron, hogy a szellemi-kulturális jelenségek és művek immanens — tudománytörténelmi vagy esztétikai — értékelését háttérbe szorítja”. Idevágó, lelkiismeretes figyelmeztetéséhez némi kiegészítés kívánkozik. Talán nemcsak „egy-egy jelentős író, alkotó esetében”, nemcsak „nagy és bonyolult életművek” megítélésekor, hanem mindig részleges eredményt ad az ideológiai-politikai megközelítés, ha írókra, művészekre alkalmazzuk; szemben a hivatásos politikusokkal, akiknek nézetei és publicisztikai megnyilatkozásai elvileg fedik egymást, írók, költők véleménye korukról nem olvasható ki egyedül cikkeikből, — igaz, irodalmi művek politikai vagy ideológiai jelentésének elvonása olyan bonyolult

elméleti és módszertani kérdés, amelynek megoldása semmiképpen sem hárítható a történészre. Ugyancsak a lefegyverzően őszinte Előszó avat be a nemzeti kérdés megítélésének gondjába, melynek kapcsán a kutatás során a szerző „nézetei, véleményei (...) sem maradtak változatlanok”. Már a terminológiahasználat némely sajátosságai, például a kötőjellel egybefűzött „nemzeti-nacionalista” jelző vagy a „függetlenségi nacionalizmus” kifejezés is sejtetik hipotétikus felfogásának, előfeltevésének irányát. Az idézett fogalmakban — úgy tűnik fel — olyan elemek rendelődnek egymás mellé, amelyek között lehetséges, de nem szükségszerű a kapcsolat, gondolkunk Illyés szívós törekvésére a nemzeti és a nacionalista definitív elkülönítésére. Lackó találkozása e problémaszövevényvel azért örvendetes, mert alig van még olyan terület szellemi életünknek, ahol akkora szükség volna higgadt, elfogulatlan, tisztító gondolatokra, mint éppen itt. A harmadik módszertani probléma a vizsgálódás időbeli határainak kijelöléséhez fűződik. A szinkronia, az egyidőben lejátszódó folyamatok párhuzamos taglalása számos eredeti, szellemes meglátást eredményez, de a mozgások megállításának, mesterséges lezárásának kényszerét is. Egy-egy részletezett, „kinagyított” epizód előzmények és folytatások láncolatába illeszkedik, a fejlemények visszahatóan is minősítik a korábban történeteket, de az ilyen kapcsolatok kifejtése (bár a *Révai-problémák* bonyolult, olykor a modern prózára emlékeztető időszerkezete mutatja, hogy Lackó érzékeli szükségét) többnyire túlon túl vázlatos, jelzésszerű. Az Új Szellemi Front értékeléséből — s ezzel nem a jogos kritika élét akarjuk elvenni — ezért hiányzik annak jelzése, hogy sikertelen akció létre is hozzá tartozik a Márciusi Front felé tartó úthoz, hiszen a Gömbös-kormányból hetek alatt kiábránduló írókat az együttes fellépés, a probléma- és érdekközösség élménye is ekkor érinti meg jóformán először; ebben az értelemben, tudjuk, Illyés még 1945-ben is vállalja a hajdani kísérlet hagyományát. Az elszigetelten nézve valóban jogos polgári radikális bírálóat fonákja is csak akkor mutatkozik meg, ha az „Új Szellemi Front-tól a Márciusi Front-ig” (Hatvany Lajos egyik cikkének címe ez) kísérjük figyelemmel az eseményeket, csak így különböztethetők meg a népiekkel 1937—38-ban is ellenségesen szembe forduló dogmatikus előítéletei József Attila és Bálint György rugalmas, dialektikus, a Márciusi Frontal rokonszenvező állásfoglalásától. Ide kívánczok még két filológiai apróság említése. Az egyik Talpassy Tibor Bajcsy-Zsilinszky és Gömbös című tanulmányának, esetleg a vele való vitának sajnálatos mellőzése: Talpassy több kérdésben, főként a címben jelzett viszony meg a közeli háborút bejelentő „kormányfői indiszkrécio” kapcsán izgalmas, másutt nemigen szereplő információkat közöl. A másik egy Kodolányi-adat kiegészítése; Fegyvertánc az „új szellemi front” körül című cikksorozata négy folytatásból áll (a 170. oldalon a jegyzet csak az első kettőt tünteti föl), s épp az utolsóból nem hiányzik a tanulságok rezignált levonása. Egyébként az általában gondos jegyzetanyagban a legkirívóbb elírás a 48. oldalon található: a Németh László indulása című szép tanulmányt B. Nagy (és nem B. Szabó) László írta.

Közérdekű témaválasztás, imponáló anyagismeret, az apró részletekben és a nagy összefüggésekben egyaránt eligazító szempontgazdagság, a módszerek használatának, váltogatásának virtuozitása: a tanulmányíró Lackó Miklós portréján ezeket a vonásokat érezzük a legmarkánsabbaknak, könyve értékét illetően a legfontosabbaknak. A kor, melyet írásai megelevenítenek, s az eszmék és ideológiák, melyeknek kritikai ismertetésére vállalkozik, még nem váltak hideg fővel mérlegelhető távoli előzménnyé, a velük kapcsolatos viták újabb és újabb generációk eszmélkedésére hatnak, mai szellemi életünk alakulását is módosítják. A történész objektivitásra törekvése így szükségszerűen egészül ki a jelenhez szólásnak, az aktuális gondok csökkentésének szándékával. A kötet valóban alkalmas rá — s ez egyszerre bizonyítja időszere és tartós jelentőségét —, hogy „a magyar szellemi élet egy nehéz szakaszának megvilágításához, s ezen keresztül máig is eleven problémáinak feloldásához, a progresszív útkeresők összefogásához” hozzájáruljon. (*Gondolat*, 1976.)

CSÜRÖS MIKLÓS